

OPMERKINGEN OVER JESAJA 65

(niet bedoeld als doorlopende uitleg, maar als bijdrage voor de exegetische dag aan het Nederlands Gereformeerd Seminarie te Amersfoort op zaterdag 10 november 1990)

1. Het liefst zie ik dit hoofdstuk als een onderdeel van een groter geheel, al valt het niet mee de aflijning van dat grotere geheel precies te voltrekken. Het lijkt me echter voor weinig tegenspraak vatbaar dat Jesaja 63 :7 - 64 : 11 een voorbede voor het volk vormen waarop in hfst 65 (tot hoever in het hoofdstuk is minder duidelijk; misschien hoort zelfs hfst 66 er nog toe) het goddelijke antwoord gegeven wordt. Ik durf niet beslissen of de sekwentie van deze hoofdstukken inderdaad voor deze opzet gekomponereerd is dan wel of afzonderlijke komposities naderhand door de hand van een redaktor bij elkaar zijn gezet. In het laatste geval hebben we literair met een lappendeken te maken maar ook zo vormt het geheel een theologische eenheid.

Ik heb hoofdzakelijk twee argumenten voor mijn opvatting dat hfst. 65 op het voorgaande gedeelte niet alleen korrespondeert en het profetische antwoord op de voorafgaande litanie bevat maar zelfs ook op de gedachtengang van de voorbede kritisch ingaat. In de eerste plaats is daar de emotionele vraag op het eind van hfst. 64: "Zult Gij U hierbij inhouden, o HERE ? Zult Gij zwijgen en ons bovenmate verdrukken ?" (Het boek Klaagliederen eindigt vergelijkbaar!), waarop dan de Here God in hfst. 65 : 6 duidelijk ingaat als Hij zegt: "Zie, het staat voor Mij geschreven, Ik zal niet zwijgen voordat ik het vergolden heb...". De overeenstemming zit terminologisch in het '(niet) zwijgen'. De profetische voorbidder schijnt te denken dat 'niet zwijgen' alleen maar kan betekenen dat God reddend en verlossend zal spreken door in te grijpen in de desolate situatie van het volk, maar de korrektie van Gods kant is daarop dat een straffend en vergeldend optreden evenzeer een 'spreken' van de Almachtige is. (Een ander voorbeeld van goddelijke korrektie op een profetische voorbede vinden we in de Confessiones van Jeremia, 14 : 11 e. v., 15 : 1 e. v.) Het is duidelijk dat het '(niet) zwijgen' een verbindingsschakel tussen de twee schriftgedeelten vormt.

Iets minder snel te ontdekken is een andere korrespondentie. De voorbede van Jesaja 63 en 64 heeft kennelijk een bruto-Israel voor ogen. Dat blijkt uit het viermaal voorkomen van het woordje 'allen' op het eind van hfst. 64 (vss 5, 7 en 8, hebr. tekst). Het duidelijkst is 64 : 8: "...Zie, aanschouw toch: wij a l l e n zijn uw volk". De gedachte is: allen uit (afvallig), allen thuis (in de goddelijke ontferming). Ook hierop komt dan een goddelijke korrektie, en wel in de passage 8 - 10 van hfst. 65. Het is waar dat de Here God in zijn straffend optreden 'niet alles' zal verderven (vs 8), maar dat zal toch niet kunnen betekenen dat nu het hele volk begenadigd wordt; alleen 'het volk dat Mij zoekt' (vs 10) komt daarvoor in aanmerking. En daarop volgt dan in het hoofdstuk het uiteengaan van de wegen van 'mijn knechten' en de verstokte rest. Slechts een overschot zal behouden worden. Deze scheiding wordt in de rest van het boek nergens meer ongedaan gemaakt en lijkt daarom definitief (zie Jesaja 66 : 24). Zou de profeet Jesaja met ons hoofdstuk een bijdrage kunnen leveren aan het gesprek over 'heel

Israel zal behouden worden' uit Romeinen 11 ? In die zin dat hij zegt: 'Heel Israel ? Nee, alleen het volk dat de Here zoekt. En dat voor de duur van heel de geschiedenis'?

2. Een reeds lang bediscussieerde vraag is of de apostel Paulus met zijn aanhaling van Jesaja 65 : 1 en 2 in Romeinen 10 : 20 en 21 wel helemaal recht doet aan de woorden van de profeet. Dat hij de volgorde van vs 1a en 1b (ten dele) omkeert is nog tot daaraantoe (de Alexandrijn van de LXX doet dat ook), maar meer ingrijpend is dat de apostel vs 1 en vs 2 t e g e n o v e r elkaar stelt: het eerste vers is van de heidenen gesproken, terwijl het tweede vers op Israel betrekking heeft. Bij de profeet echter zet vs 2 de gedachtengang van vs 1 voort en heeft al het daar gezegde betrekking op het eigen volk. Er is in de hebreeuwse tekst geen spoor van een tegenstelling tussen beide verzen die Paulus' wending 'Maar van Israel zegt hij', aan het begin van vs 21 van Romeinen 10, zou kunnen rechtvaardigen. Vs 1 wordt trouwens door de apostel niet volledig aangehaald. Eigenaardig genoeg blijft juist dat gedeelte van het vers bij hem achterwege dat zijn gebruikmaking van de tekst had kunnen ondersteunen. Tenminste, als je dat stukje tekst in de masoretische vokalisatie leest. Dan staat er namelijk: "Ik zeide: zie, hier ben Ik!, zie, hier ben Ik! tot een natie die niet naar mijn naam is genoemd". Dat kan inderdaad alleen maar op de heidenen slaan. Toch, al zou deze lezing juist zijn, ze bewijst niet meer dan dat Paulus met zijn toepassing van Jesaja 65 : 1 op de heidenen niet alleen heeft gestaan; de tekst heeft ook bij anderen dat doel gediend. De synagoge paste het in die lezing toe op de proselyten. Maar zowel bij Paulus als bij de Masoreten moeten we dan uit exegetisch oogpunt toch spreken van een oneigenlijk gebruik van de tekst door middel van een verdachte lezing. Niet alleen pleit het tekstverband ertegen omdat dat van geen tegenstelling weet en die in de samenhang van voorbede voor Israel en antwoord van God ook niet gebruiken kan (dat is wel het belangrijkste argument), maar wat de Masoreten betreft is de lezing g o i l o q o r a v i š m i ('een volk dat naar mijn naam niet is genoemd') wel niet geheel onmogelijk maar toch onwaarschijnlijk. Het pu'al van q a r a komt in het Troostboek weliswaar verschillende keren voor (48 : 8, 12; 58 : 12; 61 : 3; 62 : 2), maar niet in combinatie met v e š e m; dan prefereerde men toch het nif'al (43 : 7; 48 : 1). Het is daarom beter om de masoretische vokalisatie geheel los te laten en in plaats van q o r a te lezen q a r a of q o r e . Men krijgt dan als vertaling: 'een volk dat mijn naam niet aanriep of -roept'. En dat kan weer heel goed op het ongehoorzame Israel slaan, zoals in vs 2 onbestrijdbaar het geval is. Volgens Strack-Billerbeck heeft de Joodse uitleg inderdaad ook de laatste lezing (en de daarbij behorende verklaring) waarvoor we nu kiezen, gekend. Ook als men ter verdediging van Paulus' tegenoverelkaarstelling van beide teksten zou opmerken: vs 1 gebruikt voor 'volk' het hebreeuwse woord g o i en vs 2 gebruikt ' a m , dan is dat verschil te gering dan dat men daar de bedoelde tegenstelling uit af zou kunnen lezen of op zou kunnen gronden. Het is een wat kunstmatig onderscheid van later dagen dat men de aanduiding g o i uitsluitend voor de niet-joodse volken reserveerde en met ' a m het heilige volk aanduidde.

Is dan wat Paulus doet een ongeoorloofd omgaan met de tekst?

Veroorlooft hij zich een te grote vrijheid? Nee. De apostel is met zijn schriftaanhalingen in het algemeen niet zozeer bedacht geweest op het t e k s t -verband als wel op het S c h r i f t -verband. Hij gebruikt soms aanhalingen (en past die voor dat doel ook wel aan) als een vehikel om een brede en diepe Schrift - gedachte naar ons toe te dragen. Daarbij bekommert hij zich dan weinig om het n a a s t e tekstverband, maar des te meer om het w i j d e r e Schriftverband. Men kan dan ook Paulus' aanhalingen uit het Oude Testament niet zonder meer kritisch verwerken als 'variante lezingen'. Daar zijn zijn tekstverbuigingen en -verbouwingen te opzettelijk voor. Hij modelleert woorden uit Mozes, de profeten of de psalmen soms dwars tegen het onmiddellijke tekstverband in. Een goed voorbeeld daarvan is Romeinen 11 : 26: "De Verlosser zal uit Sion komen, Hij zal goddeloosheden van Jakob afwenden", alwaar hij Jesaja 59 : 20 aanhaalt met de ingrijpende wijziging van 'voor Sion' in 'uit Sion' waardoor hij aan het citaat een heel andere zin geeft dan het in het oorspronkelijke verband waarin het staat heeft. Maar de doorgaande boodschap van de Schrift heeft hij zo goed te pakken! (Het meest verstrekkende voorbeeld van zijn los uit het verband citeren vond ik in II Kor. 4 : 13: "Maar nu wij dezelfde Geest des geloofs hebben, gelijk geschreven staat: Ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken, geloven wij, en daarom spreken wij ook" - een woord waarin Psalm 116 : 10 verwerkt is, maar dan zo dat Paulus haast spot met en in ieder geval geen recht doet aan het naaste tekstverband en toch wel het wijdere en meer algemene Schriftverband op het oog heeft dat immers 'geloven' en 'spreken' zeer nauw aan elkaar verbindt en op elkander betreft.) Willekeur is dit dus niet noch ook eigenzinnigheid van de apostel, te meer omdat bij meer dan een gelegenheid blijkt dat hij met deze wijze van Schriftgebruik in een bredere traditie staat.

Wat nu onze tekst betreft, Paulus is onder de indruk geweest van twee handelwijzen van God in zijn dagen. Dat Hij zich openbaarde aan de volken en dat Hij zich verborg voor Israel. Deze werkwijzen waren beide door de profeten voorgezegd. Daar zijn verschillende bewijsplaatsen voor aan te halen. De apostel vond nu echter in de eerste twee verzen van Jesaja 65, bezien als woorden op zichzelf, los van de kontekst, een uitermate geschikt voertuig om deze Schriftgedachte duidelijk en handzaam naar voren te brengen en zelfs de tegengesteldheid van beide goddelijke werkwijzen in het licht te stellen.

3. Het ^c a l p a n a i in vs 3 heeft dezelfde betekenis als in het eerste gebod 'gij zult geen andere goden v o o r m i j n a a n g e z i c h t hebben'. 'Mir zum Trotz', vertaalt Koehler. Met de uitdrukking wordt de gedachte die in het 'tergen' (eerder in het vers) zit voortgezet en aangescherpt.

4. Eigenaardig is de vorm q e d a š t i k h a in vs 5. Soms is de relatie tussen een zelfstandig naamwoord of een werkwoord enerzijds en het suffix anderzijds lichter dan dat je van een bezittelijk voornaamwoord of een objekt zou kunnen spreken. In Jesaja 44 : 21 betekent l o t i n n a š e n i 'gij zijt b i j m i j niet vergeten' en in Numeri 12 : 6 betekent n e v i 'a k h e m niet 'uw profeet', maar 'een profeet o n d e r u'. Hier vertale men: 'ik ben te heilig v o o r j o u'.

5. Bij 'zie, het staat voor mijn aangezicht geschreven' van vs 6 is men wel terecht geneigd naar het gedenboek van Maleachi (3 : 16) te verwijzen. Ook dat wordt geschreven v o o r z i j n a a n g e z i c h t . Bij het geschrevene kunnen we dan zowel aan het misdrevene als aan de beraamde straf daarover denken.

6. Š i l l e m ' a l o f ' e l c h e q a m (v s s 6 e n 7) is 'vergeldden', in de zin van 'hun de zakken vol geven'. Het boezemkleed diende als 'zak'. Het is het nieuwtestamentische 'in de schoot werpen' (Lukas 6 : 38), dat als uitdrukking voor ons echter weinig duidelijkheid heeft.

7. Dat God bij de eigen ongerechtigheden van het volk die van de vaderen nog optelt (vs 7) lijkt in strijd te komen met Ezechiël 18 : 20: "De ziel die zondigt die zal sterven. Een zoon zal niet mede de ongerechtigheid van de vader dragen, en een vader zal niet mede de ongerechtigheid van de zoon dragen...". Wie de gegevens van de bijbelse godsdienst in een ontwikkelingsschema perst zal hier bij Jesaja 65 van een terugval naar het meer primitieve niveau van het tweede gebod in Exodus 20 : 5 spreken. Men moet hier echter meer aan een verschil i n s i t u a t i e dan i n t i j d denken. Tegen mensen die zich van bekering laten afhouden door de overweging dat ze zich toch niet uit de schuld-en-straf-klusters van de vaderen kunnen losmaken ("De vaders hebben onrijpe druiven gegeten en de tanden der kinderen zijn sleet geworden", vs 2) laat de Here God bemoedigend zeggen dat de daad der bekering een heuse uittreding uit zulke verbanden is. De redenering van Ezechiël dat ieder mens verantwoordelijk is ondersteunt dus zijn krachtige oproep tot bekering. Maar overigens is die schuld-en-straf-samenhang (ook voor Ezechiël) een geweldige realiteit voor al wie zich verhardt in het kwaad en in de verste verte niet aan bekering denkt.

8. Het 'allereerst' in vs 7, hebreuws r i š o n a , moet inderdaad adverbiaal genomen worden, zoals de meeste uitleggers willen. Toch suggereert de vertaling 'allereerst' dan dat er nog een tweede of latere straoefening volgt. Daarom verdient de weergave 'eerst' de voorkeur. Het is niet zo dat twee vergeldingen met elkaar vergeleken worden, maar verklaard wordt waarom het heil zo lang op zich laat wachten. Eerst heeft de Here God nog iets anders te doen. De afrekening met de goddelozen gaat aan de uiteindelijke verlossing vooraf. Opnieuw blijkt hier dat in hfst 65 antwoord gegeven wordt op de voorbede van de hfstt. 63 en 64 en dat deze drie hoofdstukken op z'n minst een theologische eenheid vormen. 'Zult Gij U hierbij inhouden, o HERE? -- Nee, zeker niet! Maar eerst...' Opmerkelijk is dat de combinatie Š i l l e m r i š o n a ook nog voorkomt in Jeremia 16 : 18, ook daar in de kontekst van een gemengd bericht over komend gericht en aanstaand heil.

9. Vs 8 wordt in de Targum als volgt weergegeven: "Zo zegt de NAAM: zoals Noach rechtvaardig bevonden werd onder het zondvloed-geslacht en Ik zei hem niet te verdelen om uit hem de wereld in stand te

houden, zo zal Ik doen terwille van mijn rechtvaardige knechten om niet alles te verdelgen". De rechtvaardige knechten, Noach voorop, worden hier gezien als de verdienende oorzaak van de begenadiging van het volk. Maar dit is een ombuiging van de zin van deze hele passage. Hier schittert niet de verdienste der vaderen maar veeleer de genade van de onverdiende verkiezing ('mijn uitverkorenen', vs 9) die zeker niet door de rechtvaardigheid van de knechten gaande gemaakt is. Toch is er een verdienende oorzaak: de verkiezing van de knechten rust in die van de Knecht. Het valt namelijk op dat in vs 9a van een enkelvoud sprake is ('een erfgenaam voor mijn bergen') waarna in vs 9b twee meervouden volgen: 'mijn uitverkorenen' en 'mijn knechten'. Dit heeft diepe wortels in het geheel van het Troostboek. In het begin daarvan heet Israel de knecht en de uitverkorene, in het enkelvoud (41 : 8 e. a.). Naast en boven hem treedt de Knecht par excellence op (42 : 1), dezelfde als die in hfst. 53 het plaatsvervangend straflijden volbrengt. Nadat deze twee knechten op het diepste niveau de confrontatie zijn aangegaan ('wie heeft de prediking aangaande de Knecht geloofd?', Jesaja 53 : 1) zijn van Israel alleen nog maar knechten, in het meervoud, over (het eerst in 54 : 17). Na afhaking van het volkstotaal zijn zij de overgeblevenen die zich houden aan de Knecht. Hun getal wordt aangevuld met de geroepenen uit de volken (zie bijv. 56 : 8). Hun meervoud is essentieel; dit nieuwe Godsvolk konstitueert zich door persoonlijke toetreding, een voor een.

Ik ben daarom geneigd om het enkelvoud van 65 : 9a ('erfgenaam') te betrekken op de Knecht bij uitstek en bij de woorden 'Ik zal uit Jakob zaad doen voortkomen' het kommentaar van Paulus uit Galaten 3 : 16 te plaatsen: "Hij zegt niet: zaden, in het meervoud, maar in het enkelvoud: zaad, dat is Christus". 'Een zaad', zou ik hier dus vertalen, parallel aan 'een erfgenaam' in het tweede versdeel. En het is dan uit oorzaak van die ene dat er, zoals uit het direkte vervolg blijkt, een meervoud van uitverkorenen en knechten is. Zij beerven het land en wonen in de mooiste streken ervan, in het Sarondal westelijk en in het Achordal oostelijk van Jeruzalem (vs 10). Maar eerst moet komen 'hij die er recht op heeft' (Ezechiël 21 : 32, hebr. tekst), de wettige *j o r e š h a r a i*. Te gemakkelijk zien de uitleggers in dit opmerkelijke enkelvoud een kollektivum. Dit enkelvoud moet echter letterlijk genomen worden, als aanduiding van de zeer bijzondere erfgenaam die God uit het volk zal doen voortkomen. Ook de naar binnen lopende koncentrie van Jakob naar Juda in vs 9 laat zien dat het om de messias gaat. En uit hem groeit dan 'het volk dat Mij zoekt' (vs 10). Ook hier is dus de uitverkiezing een verkiezing *i n C h r i s t u s*, zoals het Nieuwe Testament ons expliciet (bijv. in Efeziërs 1 : 4) leert, een uitverkiezing met Christus als het dynamische centrum, dat allen tot zich zal trekken. Hij is in de meest volstreckte zin van het woord het sap in de druif, de zegen in de tros (zie vs 8).

Dit stelt de vraag of op nog meer plaatsen in dit hoofdstuk de Christus wordt aangeduid. Rekening houdend met het feit dat het Oude Testament langs twee lijnen naar Christus toe werkt, langs de lijn van de 'adam: mensheid, Israel, Juda, David, zoon van David, en langs de lijn van de 'adama: aarde, Kanaan, Juda, Jeruzalem, Sion, - moeten we zeggen dat die eerste lijn in ons hoofdstuk vertegenwoordigd is door 'de erfgenaam van mijn bergen' in wie we het ware zaad van Israel hebben ontmoet, de messias, en dat we de tweede lijn zien

lopen over 'mijn heilige berg' (vs 11 en 25) waar Sion mee bedoeld is, de plaats waar de Here God krachtens de verzoening onder zijn volk woont. De eerste lijn, die van 'David', staat voor de oboedientia activa en de lijn van 'Sion' voor de oboedientia passiva van Christus. 'David' brengt als de wettige erfgenaam Gods volk bij 'Gods bergen', de nieuwe schepping, die in de heilige berg 'Sion' haar concentratiepunt vindt (zie de samenhang van vs 17 en vs 18: nieuwe hemel, nieuwe aarde = (nieuw) Jeruzalem, en ook Jesaja 57 : 13c: land (of aarde) in parallellie met 'mijn heilige berg'), alwaar het Immanuel-geheimenis gerealiseerd is.

10. 'Verkiezen wat God niet behaagt' in vs 12 (zie ook 66 : 4) staat tegenover zondigen uit zwakheid. Er plezier in hebben de Here God verdriet te doen, is ermee aangeduid. Het is de volgroeide vorm van 'zondigen met opgeheven hand' (zie Numeri 15 : 30, 31) en staat wel gelijk met de onvergefelijke zonde.

11. Vs 15: "En jullie zult jullie naam tot vloek (bij het eedzweren) voor mijn uitverkorenen achterlaten en de Here HERE zal jou doden en zijn knechten zal Hij met een andere naam noemen". In het element 'en de Here HERE zal jou doden' is wel een uitwerking vermoed van zo'n vloekwoord bij de eed. Dat is gezien Numeri 5 : 21 en Jeremia 29 : 22 inderdaad waarschijnlijk. De overgang van het meervoud naar het enkelvoud zou daarmee goed verklaard zijn. Wat ertegen pleit is de w a w voor de werkwoordsvorm en het wegblijven van de vergelijking: '(moge de Here HERE jou doden) als de ontrouw gebleven Israëlieten'. Mogelijk heeft Delitzsch gelijk die zegt dat zo'n eedsformule meer achter de formulering van de tekst ligt dan daar nu ook letterlijk in te staan.

Men late overigens tot zich doordringen wat hier nu eigenlijk staat. Ik las van Matthew Henry dit commentaar op deze woorden: "De naam der afgodendienaars en ongelovigen zal tot een vloek gelaten worden, zal met schande overladen en voor eeuwig eerloos worden gemaakt. Dezelve zal gebruikt worden om kwade karaktertrekken aan te geven, bij voorbeeld: gij zijt zoo wreed als een Jood, en in vervloekingen: God make u zoo ellendig als een Jood. Hij zal tot een vloek zijn voor Gods uitverkorenen, dat is tot eene waarschuwing voor hen: zij zullen vreezen te vallen onder den vloek, die op de Joodsche natie ligt; verloren te gaan door hetzelfde exempel van ongeloof. De Heere God zal u slaan, dat is: zal de Jooden ganschelijk uitroeien en hen afsnijden, dat zij geen volk meer zijn. Zij zullen niet langer leven als een natie, noch ooit weer ingelijfd worden" (aangehaald bij Daechsel). En de Staten Vertaling bekomentarieert de zinsnede dat God zijn knechten met een andere naam zal noemen als volgt: "Dat is, zij zullen niet meer Israëlieten genoemd worden, maar Christenen, Hand. 11 : 26". Als zulke dingen naar moderne opvatting niet meer gezegd mogen worden of als dit niet strookt met de tegenwoordige Israel-theologie, wat betekenen zulke tekstwoorden in de bijbel dan? Moderne commentaren geven daar weinig antwoord op, die hebben het meer over de vorm dan over de inhoud van de tekst.

12. Vs 16: "...zodat wie zich op de aarde zegent, zich zal zegenen

in de God der waarheid en wie op de aarde zweert, zal zweren bij de God der waarheid; want de vroegere benauwdheden zijn vergeten, ja, ze zijn verborgen voor mijn ogen". De weergave van 'a š e r' met 'zodat' is vrij maar niet onjuist (zie Brockelmann, Hebraeische Syntax, par. 161a,beta). Beschreven wordt immers het gevolg van het in vs 15 vermelde feit dat Gods knechten voortaan anders zullen heten dan vroeger. Dat heeft konsekwenties. Tegen Abraham was na de beproeving op Moria gezegd: "En met uw nageslacht zullen alle volken der aarde zich zegenen, omdat gij naar mijn stem gehoord hebt" (Genesis 22 : 18). Nu dat nageslacht in grote meerderheid zo verstokt voor de dienst van de afgoden kiest is dat onmogelijk geworden. De orientatie van wie zich zegenen en van wie zweert zal nu uitsluitend op God gericht zijn, en wel op de Here zoals Hij zich door nieuwe heilsdaden de God der ultieme waarheid bewezen zal hebben. Ter vergelijking: eerder was het gewoon in Israel dat men bij het smeken om genade of vergeving de namen van de aartsvaders noemde (Deuteronomium 9 : 25 -29), maar later is het besef doorgebroken dat deze namen toch te weinig kracht hadden en smeekte men onder aanroeping van de naam des HEREN alleen (Ezechiel 36 : 22; Psalm 25 : 11). Men verwachtte van Hem nieuwe heilsdaden die al het voorgaande zouden overtreffen: "Gij immers zijt onze Vader; want Abraham weet van ons niet en Israel kent ons niet; Gij, HERE, zijt onze Vader, onze Verlosser van oudsher is uw naam" (Jesaja 63 : 16). De laatste geheimen die in die naam zaten opgesloten, de laatste waarheid ervan moest nog aan het licht treden (zie Johannes 1 : 17; 14 : 6). En zowel het volk als God zelf zouden in de glans daarvan al hun traumatische ervaringen van vroeger vergeten. Het herhaalde k i in vs 16c verdeelt dit vergeten met enige nadruk over de knechten en de Here God zelf.

Zou trouwens het tweemaal noemen van de 'God der waarheid' niet een aansporing tot voorzichtigheid inhouden bij de uitleg van het profetisch panorama van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde in vs 17 e. v. ? De oude hemel en de oude aarde hebben niet anders dan 'de vroegere benauwdheden' (vs 16) opgeleverd. Het moet nu echter helemaal van de 'God der waarheid' worden afgewacht welke invulling Hij aan de nieuwe zal geven. Met beelden uit het oude bestand kan dat weliswaar enigszins benaderd worden, maar deze gelijkenissen staan toch onder het voorbehoud van de waarheid die bij God is.

13. Vs 20c: "...want de jongeling zal (pas) als honderdjarige sterven en de zondaar zal (pas) als honderdjarige door de vloek getroffen worden". 'De zondaar' schijnt een wijsheids-aanduiding van 'de mens' in een wat negatieve zin te zijn. Zie Prediker 8 : 12: "...daar een zondaar honderd maal kwaad doet en toch lang leeft" (en ook Prediker 7 : 26 en 9 : 18). Het zondaar-zijn is inhaerent aan het mens-zijn; niet oorspronkelijk maar zo is het geworden, zie Numeri 27 : 3, I Koningen 8 : 46 en Prediker 7 : 20. Het door de vloek getroffen worden van de zondaar duidt dan ook op het algemene doodsoordeel dat over ons mensen, nadat wij zondaars zijn geworden, is uitgesproken, Genesis 3 : 19. Hoewel de mens, zondaar zijnde, het verdient niet lang te leven, zal in de toekomst - zo is hier de toezegging - het doodsoordeel over hem uitgesteld worden tot een tijdstip dat het sterven geen pijn meer doet of leed veroorzaakt. Behalve als 'zondaar' is de mens echter ook nog anders te typeren, en wel naar zijn kracht en bloei als 'jongeling'. Beuken denkt dat het

woord 'jongeling' als tegenstelling met 'zondaar' op onschuld wijst, maar dat stuit m. i. af op Psalm 25 : 7, waar van 'de zonden van mijn jongelingschap' gesproken wordt. Ik zie er daarom liever een typering van de mens naar zijn zonzijde in. Ook als zodanig is hem een volle maat van mensenleeftijd beschoren. Zoals het zondaarschap hem niet minder doet zijn of te kort doet komen, zo geeft het jongelingschap hem geen voorrang of voordeel: een gelijke maat van leven wordt hem in beide hoedanigheden toebedeeld. De mens in zijn grandeur en miserie baadt zich in het welgevallen van zijn Schepper, mogen we samenvattend konkluderen.

Het is duidelijk dat het leven van de toekomstige eeuw hier beschreven wordt onder beelden die aan de tegenwoordige, kenbare werkelijkheid ontleend zijn. Informatieve waarde over de toekomst kan er nauwelijks aan worden toegekend, dat wil zeggen: de nieuwsgierigheid wordt er niet door bevredigd. Wel evoceren deze beelden de gedachte van volheid, verzadiging, zegen, veiligheid, afwezigheid van leed en frustratie. Dat geldt van de hele passage vanaf vs 17 tot het einde van het hoofdstuk. Toch kunnen we ook weer niet zeggen: het zijn maar beelden. Dan zouden we net als Zwingli doen die van het brood en de wijn bij het avondmaal zei: het zijn slechts tekenen. Dat was tegenover het massieve denken van Luther wel terecht, maar om aan de bijbelse beeldspraak volledig recht te doen moet je met Calvijn tussen Zwingli en Luther in gaan zitten. Maar dat brengt je als exegeet niet veel verder dan je verlegenheid en armoede te belijden: anders dan de evangelischen hebben we als gereformeerden geen blauwdruk van de toekomstige eeuw. Ook langs deze weg komen we dus weer bij de 'God der waarheid' terecht (zie onder 12); van Hem moet de invulling van het nieuwe komen.

14. Dat de slang stof tot voedsel heeft (vs 25c) is een bijzonderheid die uit de toon van het paradijselijk tafereel lijkt te vallen. Het is natuurlijk een zinspeling op Genesis 3 : 14 waar het stof eten als vonnis over de slang wordt afgeroepen. Maar deze herinnering verplaatst ons anders dan het begin van vs 25 in de situatie van na de val. Wellicht is de bedoeling ervan dat aan het kwetsbare beeld van een vredige schepping een trek van geruststelling wordt toegevoegd: de slang blijft onder het oordeel en krijgt geen nieuwe kans tot het stichten van verderf. Het mengen van supra- en infralapsarische kleuren toont overigens weer duidelijk aan dat wij met beeldspraak te maken hebben.

15. Om tenslotte iets samenvattends te zeggen: De litanie van de hfstt. 63 en 64 klaagt over de afwezigheid van God, niet wat het oudste maar wat het jongste verleden betreft: de tijd van het in de crisis geraakte herstel van na de ballingschap. Het profetische antwoord is dat de tijd van de vervulling van al Gods beloften nog niet daar is. Eerst moet God afrekening houden met de verstokte zondaars onder zijn volk. Maar men vergisse zich niet: de oordeelstijd is niet enkel negatief, want zo komen ook Gods ware knechten te voorschijn. God verdelgt immers 'niet alles' (vs 8c). En alsdan, nadat de scheiding tussen Gods knechten en de rest zich voltrokken zal hebben, zal de Here God voor de zijnen zijn overvloedige tafel aanrichten en zullen zijn ultieme bedoelingen als

Schepper aan de dag treden.

H. de Jong
Zeist
November 1990